

M

maatikoon

Het was een gebruik aan het tsarenhof in Rusland om bij de geboorte van een kind onmiddellijk de lengte op te nemen en volgens deze lengte een ikoon te laten maken van de heilige op wiens dag de geboorte plaats vond en wiens naam dan ook aan de pasgeborene gegeven werd. Zo werd Peter de Grote, op 30 mei geboren, gedoopt met de naam Isaak, omdat het die dag het feest was van Isaak van Dalmatiën. Deze ikonen heten in Rusland MERNAJA, maatikoon.

macedoniërs

>makedonische dynastie.

machten

In de tekst van Paulus aan de Efesiërs: "...hoog boven alle heerschappen, machten en krachten..." (1:21). In de rangorde van >Dionysios de Areopagiet zijn ze de derde groep van de tweede hiërarchie. In het boek met ikonenvoortekeningen van Filimonov worden ze uitgebeeld met helm en harnas, een getrokken zwaard in de rechterhand.

madonnero

Van het Italiaanse 'la Madonna' = Onze Lieve Vrouw. De Madonneri hebben hoogstwaarschijnlijk Zuid-Italië als bakermat. Dit deel van Italië behoorde tot het Byzantijnse cultuurgebied en er waren altijd ikoonschilders die in de Byzantijnse stijl werkten, óók toen hun gebied onder de jurisdictie van Rome kwam. Hun ikonen stonden in Italië in hoog aanzien en de Madonneri voorzagen hun ikonen met Griekse, Latijnse of Italiaanse teksten volgens de wens van hun opdrachtgevers. Als klassiek voorbeeld geldt het Madonneri-geslacht der Ricci (Ritzo in de Griekse versie), dat, uit Kreta afkomstig, zich in Zuid Italië vestigde. De bloeitijd van de Madonneri ligt einde 15de - begin 16de eeuw, maar de latere ikonen zijn meestal in olieverftechniek geschilderd. De ateliers bestonden tot in de 17de eeuw. Beroemd zijn hun 'Moeder Gods van het Lijden'-ikonen, die in het westen een ongekeende verbreiding vonden door de Redemptoristen, die in hun San Alfonsokerk in Rome een Ricci-Madonna hebben. Ze werd bekend onder de naam 'Onze Lieve Vrouw van altijddurende bijstand'.

maforion

Een hoofddoek die over hoofd en schouders ligt. Bij de Moeder Gods is de kleur dezelfde als haar >himation, maar er zijn enkele uitzonderingen, o.a. een variant van de Moeder Gods van Konevitsa (Finland), waar de kleur wit is. Bij sommige

heiligen is het wit, hoewel van diezelfde heiligen ikonen bestaan waar het maforion dezelfde kleur heeft als het himation, en andere waar het een andere kleur is. De afbeelding toont de Heilige Paraskeva, de personifikatie van het lijden van Christus, in een rood himation en een wit maforion.

makedonische dynastie

De Makedonische keizers regeerden van 867 tot 1081. Tijdens hun regering beleefde Konstantinopel een soort renaissance der kunst: 'de Tweede Byzantijnse gouden tijd'.

manakion

Een metalen ring die om de schouders gedragen werd en op de borst drie - in metalen omlijsting gevatte - edelstenen toonde. Het was een teken dat de drager officier was in het Byzantijnse leger. Eén van de oudste ikonen, uit de 6de eeuw, toont de soldatenheiligen Sergius en Bacchus met zo'n sieraad.

mandorla

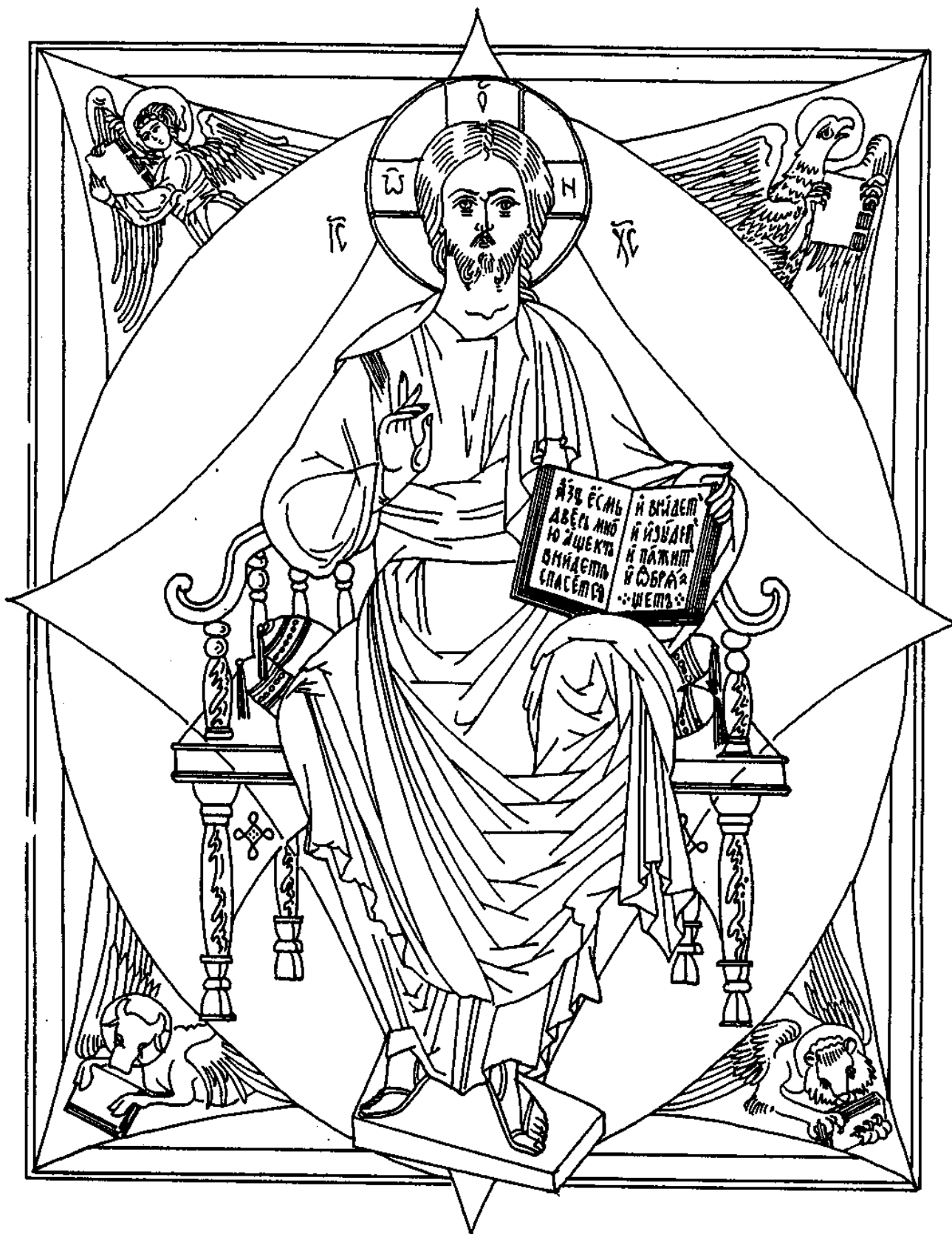
Wanneer de gehele gestalte omgeven wordt door een, meestal ovale lichtschild, spreekt men van een mandorla. In het westen is deze mandorla voorbehouden aan Jezus en zijn Moeder, in het oosten uitsluitend aan Jezus. Het is traditie geworden dat aan Jezus een mandorla ge-

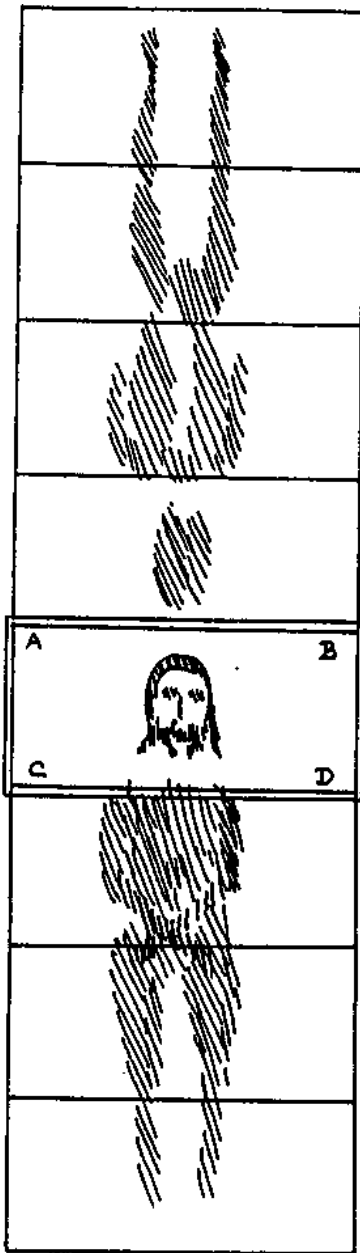
geven wordt bij de Verklaring op de berg Thabor (afbeelding rechts) en bij zijn Nerdaling in het voorgeborchte (Pasen) en als Hij als Pantokrator op de troon zit. In het laatste geval is de mandorla gewoonlijk dubbel: eerst een ovale en er onder één met vier spitse punten waarin de vier evangelistensymbolen: mens, leeuw, arend en os (grote afbeelding op volgende pagina).

mandylion

Het woord komt van mendil (Hebreeuws) en mandil (Syrisch) dat 'mantel' betekent. Het is goed mogelijk dat het woord van het Latijnse 'mantellum' (oorsprong van ons woord mantel) afstamt. Het kan betekenen: mantel, doek, handdoek. In de ikonografie verstaan we onder mandylion het op een doek afgedrukte gelaat van Jezus. Mandylion-ikonen zijn oorspronkelijk kopieën van het 'gelaat' dat in Edessa tot 944 te zien was in de hoofdkerk

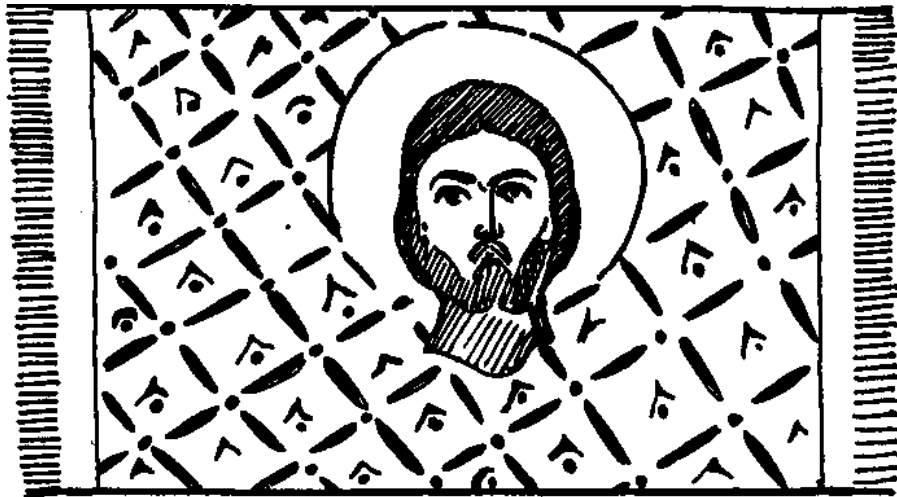

Toen de doek in dat jaar naar Konstantinopel kwam en daar opgevouwen werd, kwam men tot de ontdekking dat het de lijkwade was die om het lichaam van Jezus gelegd was bij zijn begrafenis (afbeelding links). De eerste kopieën van het opgevouwen sudarion (=zweedoek) tonen een Christusgelaat met er omheen een cirkel. De verhoudingen van hoogte en breedte van deze kopieën (beneden en op volgende pagina bovenaan) wekten bevreemding op totdat men tot het inzicht kwam dat het opgevouwen doek de breedte en hoogte had (zie ABCD op de doek links) die voor een schrijn voorgescreven zijn, zoals dat op de volgende pagina benedenaan gereconstrueerd is. Het metalen netwerk moest verhinderen dat het doek uit het schrijn viel en de metalen ring moest het mogelijk maken dat de gelovige de gelaatstreken - zij het in negatief - kon zien. We komen dus tot de conclusie dat het doek van Edessa zoals hieronder is afgebeeld, hetzelfde is als de zweedoek van Turijn.

Deze zweedoek vertoont aan één van de lange zijden een aangenaaide smalle lap. Deze was nodig om het gelaat van Christus precies in het midden van het schrijn te krijgen. De invloed van deze lijkwade van Turijn op de ikonografie van Christus toont zich o.a. door het feit dat, hoewel op de mandylion-ikonen het hoofd van Christus 100% frontaal staat, één van de neusvleugels steeds (zeer duidelijk) groter is dan de ander. Op het doek van Turijn komt duidelijk uit dat de gezwollen wang veroorzaakt dat de neusvleugel aan die kant duidelijk naar voren komt. De maanvormi-

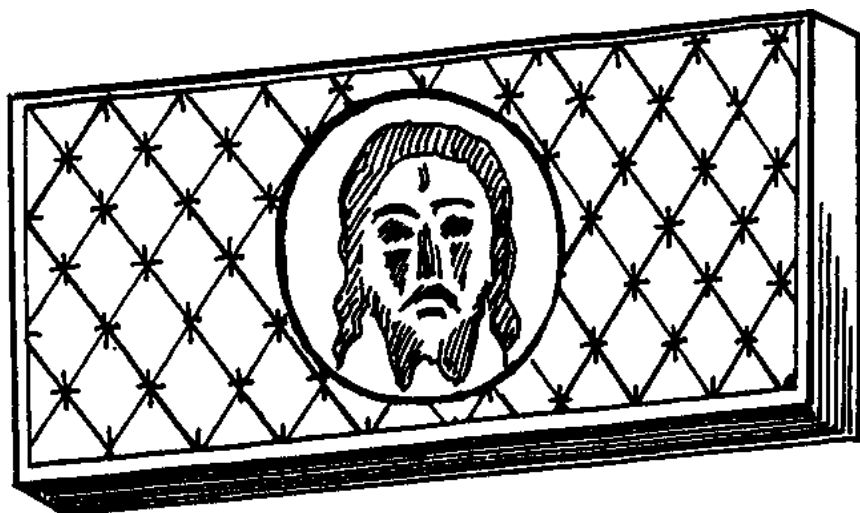
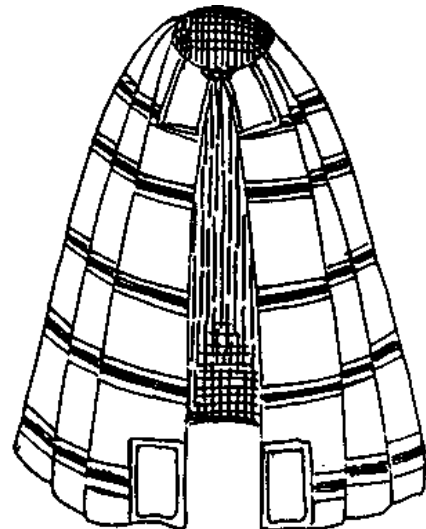

ge lijn (soms twee) op het voorhoofd is een duidelijke kopie van de bloedvlek, veroorzaakt door een wonde van de doornenkroon.

mantia

Een brede, lange mantel zonder mouwen (zie rechts), die door de monniken gedragen wordt als ze bij liturgische diensten in de kerk aanwezig zijn. De mantel is zwart van kleur. Wanneer een bisschop zo'n mantel draagt is deze gewoonlijk violet van kleur met wit-rood-witte dwarsstrepen. Vooraan boven en onder zijn geborduurde vierhoekige lappen genaaid, waarop soms heiligen zijn afgebeeld. De bisschop heeft deze mantel aan bij het binnentreden van de kerk waar hij dan midden in de kerk met zijn liturgische gewaden bekleed wordt.

mappa

Een langwerpige zakje waarin zand zit. Ten teken dat de circusspelen konden beginnen wierp de keizer, vanaf zijn tribune, dit zakje in de arena. Zie afbeeldingen bij >loros.

mappula fimbriata

Een doekje met een geborduurde rand. Het was een soort zweetdoekje en werd door Romeinse matrones op straat zichtbaar gedragen als statussymbool van hun hoge rang. In de ikonografie komt het voor op Moeder-Godsikonen, waar ze het doekje ofwel in de hand heeft (onder)

of in haar gordel gestoken. (onder)

Bij de Kruisiging waar Maria onder het kruis staat, heeft ze haar mappula fimbriata soms tegen de wang gedrukt, als teken van uiterste droefheid.

martelaar, martelares

Een heilige die zijn of haar standvastigheid in het geloof met de dood door foltering bezegelde. In de ikonografie is rood de kleur van de martelaar en daarom is haar of zijn himation, mantel of ander opperkleed vaak van deze kleur.

martyrium

Een grafkapel voor een martelaar. Doordat de sarcofaag in een crypte bijgezet werd, moest de vloer hoog gelegd worden, wat vaak te zien is aan de vele traptreden die naar de ingang leiden. Op de ikoon van de opwekking van Lazarus komt deze vaak uit de opening van een martyrium.

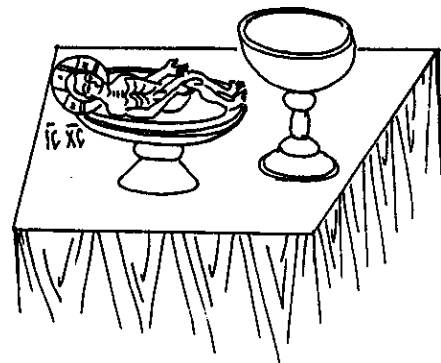
mazka

Nadat op de ikoon de kleuren zijn aangebracht (>plavka) volgt een tweede behandeling waarbij de kleuren niet meer zo nat zijn. Deze methode heet mazka, van het Russische woord MAZATJ, strijken, smeren.

melismos

Het is dat gedeelte van de liturgie waarin de >artos, vóór de communie van priesters en gelovigen in vier stukken gesneden wordt en één deel ervan in de kelk gelegd wordt. In de ikonografie betekent de Melismosvoorstelling een pateen waarop een totaal naakt Jezuskind ligt met kruisnimbus en christusmonogram. In de hoofdkerk van het Chilendarklooster op de berg Athos staat zo'n voorstelling uit ongeveer 1349.

mélotsjnik

Een ikoonschilder in Rusland, die zich als miniaturist gespecialiseerd heeft. Ze schilderden vaak de kleine ikoontjes (>kleimo) om de heiligen en toonden hun vaardigheid en hun geduld in de >kalenderikonen.

menologion

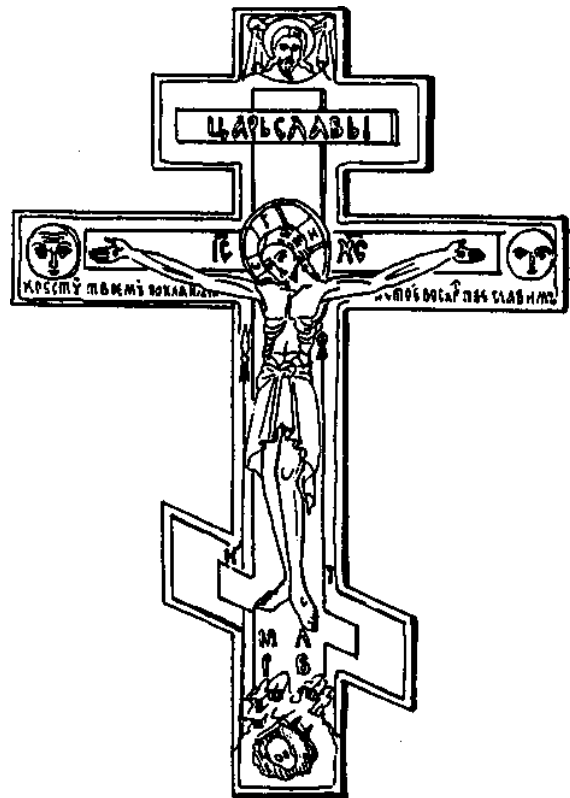
Een verzameling van heiligenlevens opgetekend volgens de plaats die ze in de kerkelijke kalender hebben. De oudere menologionuitgaven beginnen altijd bij 1 september, de eerste dag van het kerkelijk jaar.

messaging-ikoon

In bas-reliëf gegoten, geelkoperen platen, die door de >oud-rituelen in massa's geproduceerd werden, vaak met émail kleurig versierd.

Toen in de twintiger jaren van de 18de eeuw Peter de Grote een verbod uitvaardigde gegoten ikonen te maken, kwam het monopolie automatisch aan de oud-rituelen, daar ze in Peter de Grote de belichaming van de 'Antichrist' zagen en hem dus uit geloofsovertuiging niet mochten gehoorzamen. In de haast onbereikbare kloostergemeenschappen in het verre noorden konden ze ongestoord gieten. Bekendheid kregen vooral hun gegoten 'Achteinden' kruisen met de schuine dwarsbalk. (afbeelding rechtsboven) Maar ook allerlei grotere en kleinere dip-tieken en triptieken vonden overal hun kopers. Een grote gieterij was in het Danilov-

klooster op het Kolaschiereiland en in Karelië was er in het Drievuldigheidsklooster aan de rivier de Svir ook een werkplaats.

metamorfose

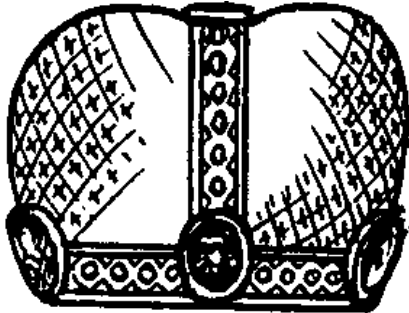
De gedaanteverandering op de berg Thabor. Een ander woord is Transfiguratie. Het is het feest (6 augustus) van de ikoonschilders. Het licht op de berg Thabor was van groot belang en onderwerp van meningsverschillen (geschapen en ongeschapen licht) tijdens het >hesychasme.

metropoliet

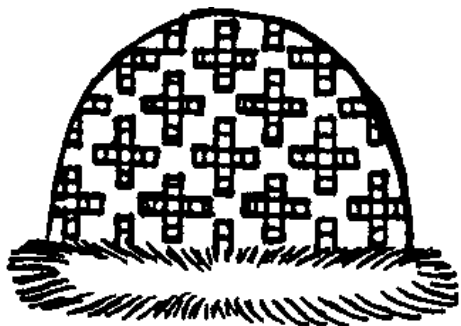
De bisschop van een bisdom dat tot metropool verheven is. In Rusland, met meer dan honderd residerende bisschoppen, zijn er slechts enkele (4 à 5) metropoliet: o.a. Leningrad en Novgorod, Kiev en Moskou. In de ikonografie heeft de metropoliet dezelfde kleren aan als een bisschop. Wanneer een Russische metropoliet een >kloboek draagt, is deze wit van kleur en heeft vooraan een klein latijns kruisje van edelstenen. In Griekenland, waar alle residerende bisschoppen metropoliet zijn, dragen ze een zwarte kloboek zonder kruisje.

mijter

Oorspronkelijk een keizerskroon (zie afbeeldingen bij >kroon) die later ook door hogere ambtenaren, zoals gouverneurs der gewesten, gedragen werd. In de Orthodoxe kerken is het de liturgische hoofdbedekking van een bisschop. Is meestal van verhard goudweefsel en heeft op vier punten een medaillon met een ikoontje.

Bij de oud-rituelen die het priesterschap weer aangenomen hebben, dragen de bisschoppen een mijter met een rand van bont.

mixtion

Een soort lak die gebruikt wordt bij het vergulden. Het met behulp van deze lak aangebrachte goud kan niet met een >agaathsteen gepolijst worden.

mirredragende vrouwen

In de ikonografie zijn het de vrouwen die bij het lege graf staan. Aangezien de vier evangelisten verschillen in hun beschrijving van dit gebeuren zijn er iconen met twee vrouwen en één engel, ofwel drie vrouwen en een engel (resp. Matt. 28:1 en Lukas 24:10). Voor zover mij bekend werd nooit Johannes gevolgd: twee engelen en

een vrouw (Maria Magdalena), en twee mannen (Petrus en Johannes). Hoewel geen der evangelisten melding maakt van de aanwezigheid van Maria, de Moeder van Jezus, staat zij op iconen vaak bij het graf, met de drie kruisjes op hoofd en schouders en haar monogram.

mirre-vloeiende heilige

Bij enkele heiligen scheidt hun gebeente een olie-achtige vloeistof af. De bekendste zijn Demetrios van Thessalonika, de Heilige Nikolaus van Bari (onze Sinterklaas).

moeder gods

Titel aan Maria gegeven door de kerkvaders van het Concilie van Efese (431). Door dit woord wordt beleden dat haar zoon, Jezus, God en mens was vanaf het eerste ogenblik van de incarnatie.

moltsjálnik

Het Russische woord voor 'zwijger', het is een monnik die de gelofte aflegt niet meer te praten. Meestal gebeurt dit tezamen met het aannemen van het grote >schima. Als deze monnik door de abt van zijn klooster tot biechtvader wordt aangewezen, houdt dit in dat hij met zijn biechteling over geestelijke zaken mag spreken.

monofysitisme

De leer waarbij aan Jezus slechts één natuur toegekend wordt, nl. de goddelijke. Voor de monofysieten is de menselijke natuur van Jezus slechts schijn, geen werkelijkheid. Deze leer ontstond in Alexandrië waar de theologen meer speculatief-idealistische, meer mystieke elementen in hun theologische uitleg gebruikten. Hun leer van: de één natuur in Christus werd op het Concilie van Chalcedon (451) veroordeeld.

mozaïek-ikonen

In de traditionele mozaïektechniek wordt op een houten plank een ikoon aangebracht. Soms is alleen de achtergrond in mozaïektechniek en is de voorstelling geschilderd in eitempera. Deze techniek bleef beperkt tot het Griekse gebied van de orthodoxe kerk. Verschillende van de mozaïek-ikonen bevinden zich in het Katharinaklooster op de berg Sinai.

mstera

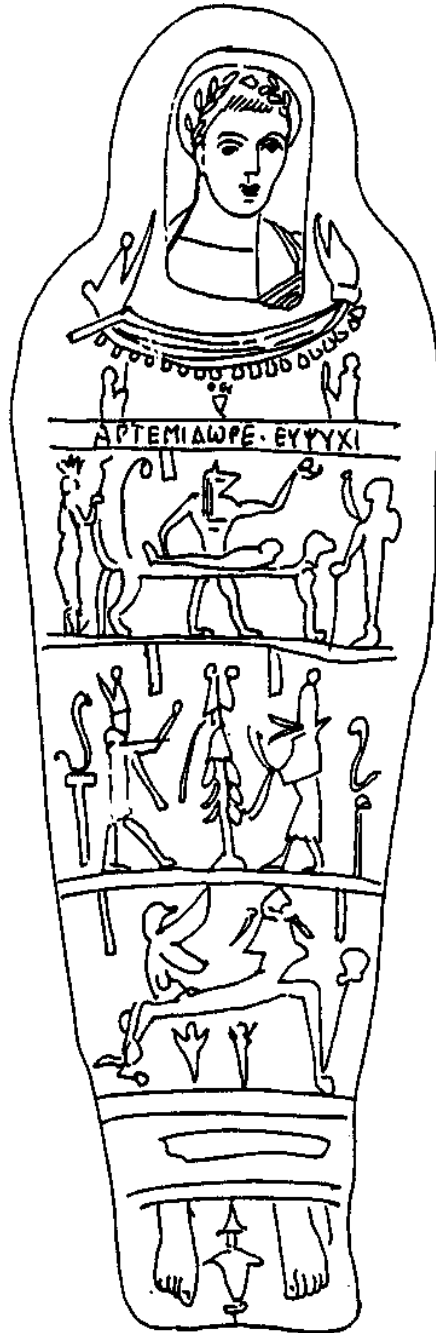
(wordt uitgesproken MSTJÓRA)

Het dorp ligt 30 kilometer van de stad STARODUB in het gebied van Vladimir en Soezdal en wordt het eerst vermeld in 1628. Er woonden 70 horigen van de prinsen Romodanov. Vijftig jaar later is het aantal inwoners gestegen tot 435. In het midden van de 19de eeuw is het een belangrijke handelsplaats met 2620 inwoners. In het midden van de 18de eeuw wordt er voor het eerst vermeld dat in het dorp ikonen geschilderd worden. In het Drievuldigheidsklooster dat 25 kilometer buiten het dorp lag, was vroeger een schrijven uit het jaar 1663, waarin aan de 'BOGOMAZI (eigenlijk 'God-smeeders', dat wil zeggen, zij die razend vlug slechte ikonen produceren) van KHOLOEI verboden wordt ikonen te schilderen, omdat ze dit 'zonder zorg en vreze Gods' doen. De overgrote meerderheid van mstjora waren oud-rituelen, die in openlijke of verborgen oppositie waren ten opzichte van de 'officiële' Orthodoxe kerk. Ze kregen opdrachten vanuit alle streken van Rusland en Siberië. Zelf kochten ze oude ikonen op en restaureerden ze met zorg. Veel van de ikoonschilders van mstjora werden uitgenodigd om in de grote ikonenateliers van Moskou te komen schilderen.

mummieportret

De in Fayum (in Egypte) gevonden mummies hadden op de plaats waar het gezicht van de overledene was een dun houten plaatje (ongeveer 25x40 centimeter) waarop in >encaustiek het portret van de overledene geschilderd was. Algemeen wordt aangenomen dat deze portretten een grote invloed hebben gehad op de ikoonschilderkunst. De provincie El Fayum was al heel gauw een christelijk gebied met drie bisschoppen. De portretten stammen uit de eerste eeuwen van onze jaartelling. Op het kerkelijk concilie dat in 395 door Theodosius IV werd samengeroepen, werd besloten alle heidense gebruiken te verbieden. Het schijnt dat hieronder ook verstaan werd het leggen van portretten op het gelaat van de overledenen.

Het eerst werden deze portretten in Europa bekend door een tentoonstelling die de koopman in oosterse tapijten, Theodor

Graf in 1887 organiseerde in Wenen. Door veel bezoekers werden deze portretten, vanwege hun frisse kleuren, als vervalsingen bestempeld. Toen in hetzelfde jaar de Britse archeoloog Petri ter plaatse in Fayum opgravingen deed en zulke portretten in situ vond, werden Grafs portretten als echt erkend. Op het ogenblik zijn er enkele in het British Museum in Londen (exemplaar hierboven), in Caïro en in het Pushkin Museum in Moskou, waar de 'genationaliseerde' collectie van de egyptoloog graaf Golenisjtsjin-Kutusof te zien is.

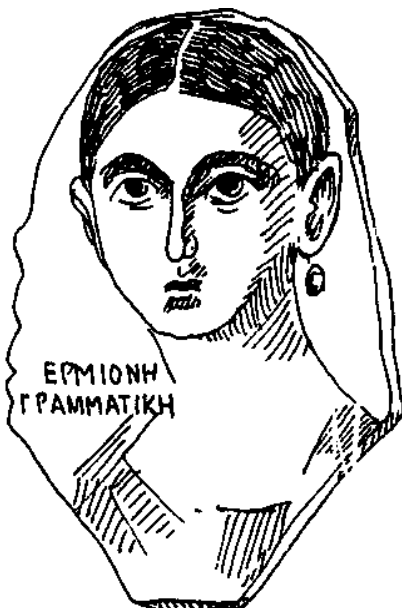
In het Allard Pierson Museum in Amsterdam is het mummieportret van een jongen.

Het is niet uitgesloten dat, toen verboden werd het portret op de overledene te leggen, dit veranderde in het opstellen van het portret op de sarcofaag. Dit vermoeden wordt enigszins versterkt door het opstellen van bijvoorbeeld de 'ikonen' van Petrus en Paulus op de >confessio van de eerste Sint-Petrusbasiliek in Rome.

mystieke maaltijd
>apostelcommunie

De portretten geven ook een goed beeld van de cultuur van de Fayum, die sterk doorkomt in de kleder- en haardracht van de portretten, en ook door de opschriften. De afbeelding op de vorige pagina toont de Egyptische niet-christelijke voorstellingen omtrent de dood, maar heeft een Grieks opschrift: 'Artemidor, vaarwel'. Op de afbeelding hieronder is het opschrift ook in het Grieks: 'Ermione, onderwijzeres'.

N

nabedrennik

Een rechthoekige doek, die iets langer dan breed is. Het wordt aan de bovenhoeken met een lint over de rechterschouder links aan de zijde van de drager gehangen. Het is een deel van de liturgische dracht van een bisschop maar kan ook verleend worden aan een aarts priester.

nar in christo

>dwazen ter wille van Christus

nartex

De ingangruimte vóór men het schip van de kerk betreedt: het was de ruimte bestemd voor >catechumenen en boetelingen. In de Griekse kerken heet dit deel van de kerk: PRONAOΣ (voorschip).

narukávnitsi

>epimanieken.

nazireër - nazoreër

In de brief van Publius >Lentulus wordt over het uiterlijk van Jezus o.a. gezegd: "Volgens de wijze der Nazoreërs is het haar in het midden van het voorhoofd in tweeën gedeeld." De gelofte van het nazoreaat hield o.a. in dat ze geen wijn dronken, hun baard en hoofdhaar niet knipten en geen lijken mochten aanraken. De gelofte werd afgelegd voor tenminste 30 dagen, maar ook soms voor de duur van een leven. Het was een gelofte waarbij men zich vrij maakte van de 'wereld', en zich aan God toewijdde. In het Oude Testament worden ze ook Profeten genoemd (Amos 2:11). Uit de tekst van Matt. 11:18 en Lukas 1:15 wordt verondersteld dat Johannes de Doper een Nazireër was. In de Handelingen van de Apostelen (24:5) wordt over Paulus gezegd: "...verder, dat hij een van de kopstukken is van de sekte der Nazoreëen."

nedremánnoeje óko

>anapeson.

neroekotworjénnij óbraz

>mandylion.

Dit Russische woord betekent: 'niet met handen gemaakt beeld'.

nieuw - de nieuwe

Dit wordt toegevoegd aan de naam van een heilige als er reeds een heilige voorganger van dezelfde naam bestaat. Simeon de Nieuwe, Theoloog, is dus geen nieuwe theoloog, maar een nieuwe Simeon.

nieuwe martelaar

Deze titel komt alleen in Griekenland voor en wordt gegeven aan hen die tijdens de Turkse overheersing om hun geloof de marteldood ondergingen.

nieuw-testamentische triniteit

>Drievuldigheid.

nimbus

>aureool.